

ARTI USHTARAK I ISA BOLETINIT

Bota shqiptare nga gjiri i saj lindi personalitete të njohura dhe njëri ndër më të njohurit është gjeneral Isa Boletini. U lind në Boletin më 1864 dhe u vra më 1916 nga dora mizore e Qeverisë së Malit të Zi të Ura e Ribnicës në Podgoricë. Familja Boletini është e njohur me vepra patriotike shekuj më parë. Mirëpo, me birin e vet Isën, u bë e njohur jo vetëm në përmasa kombëtare, por edhe ndërkombëtare. Nga kjo edhe rezultoi interesimi i pushtuesit turk, shteteve imperialiste të Evropës që ta përvetësonin dhe të luftonte për interesat e tyre. Kur nuk e arritën këtë, organizuan disa herë vrasjen e tij, ia dogjën kullat, ia plaçkitën pasurinë, ia vranë babanë, vllëzërit, djemtë, axhallarët, miqtë, e intrnuan, ndërsa Isa qëndroi me pushkë në dorë dhe revole në brez deri në vdekje. Kurrë nuk u përkuh para armiqve, të cilët ishin të shumtë: Turqia, Serbia, Mali i Zi, Greqia, Rusia, Austro-Hungaria, Italia, Franca dhe Anglia. Isa gjithë jetën luftoi për çlirimin kombëtar dhe formimin e shtetit shqiptar -Shqipërisë.

Isa Boletini me erën e barotit u mësua të jetojë që nga fëmijëria në fshatin e vet Boletin. Ajo erë e përcolli deri në vdekje të Ura e Ribnicës në Podgoricë. Të themi se kjo ishte vokacion për përsosshmërinë e mjeshtrisë së luftës të cilën Isa e ngriti në shkallën e artit ushtarak, i cili në vete përmban: artin e luftës dhe artin e drejtimit (komandimit). Nga kjo doli interesimi ynë për studimin e artit ushtarak të Isa Boletini. Si temë e tillë nuk është trajtuar deri më tani në baza shkencore dhe në mënyrë të veçantë.

Edhe trashëgimia e artit ushtarak si tërësi nuk është studiuar në përmasat e merituara. Kjo nuk është bërë sipas mendimit tonë për dy arsye:

1. Një kohë të gjatë shqiptarët ishin nën sundimin e huaj dhe në mungesë të shtetit nuk u studiua arti ushtarak shqiptar në formë të institucionalizuar, dhe

2. Akademitë ushtarake shteti shqiptar i formoi me vonesë të madhe, por edhe kur u formuan kryesisht në punime u orientuan për studimin e përvojës ushtarake të luftës nacionalçlirimtare 1941-1944, por edhe ato studime nuk janë bërë në kontinuitet dhe nuk janë të tërësishme.

Këto edhe më shumë e vështirësuan punën tonë në studimin e artit ushtarak të gjeneral Isa Boletinit. Mirëpo, duke u mbështetur në burimet arkivore, në kujtimet e bashkëkohanikëve¹ dhe bashkëluftëtarëve² të Isa Boletinit, por edhe në studime të veçanta të historianëve³ tonë dhe të huaj mendojmë se kemi arritur të sintetizojmë mendimet për artin ushtarak të gjeneral Isa Boletinit⁴ ose të paktën të hapim rrugën për studime në baza shkencore.

¹ B. Perunčić, *Pisma srpskih konzula iz Prištine*, Beograd, 1985; Milan Rakić, *Konzulska pisma 1905-1911*, Beograd, 1985; Sylejman Gulçe, *Ferizovik Toplantisi, Mbledhja e Ferizajt*, Istambull, 1937.

² Tafil Boletini, *Pranë Isa Boletinit*, Kujtime, I, Tetovë, 1996; Ismail Qemaili, *Kujtime*, Prishtinë, 1971; Hasan Prishtina, *Kujtime*; Mustafa Kruja, *Kosova qe epiqendra e kryengritjes së 1912*, "Ora" Prishtinë, 1996.

³ Skënder Luarasi, *Isa Boletini*, Prishtinë, 1972; Dr. Tahir Abdyli, *Isa Boletini, tribun popullor i bashkëjetesës*, "Kosova", nr. 15, Prishtinë, 1986; Fatmir Musaj, *Isa Boletini (1864-1916)*, Tiranë, 1987; Dr. Gjorgje Mikić, *Austro-ugarska i Mladoturci 1908-1912*, Banjallukë 1983 dhe Dr. Fehmi Pushkolli, *Arti ushtarak i gjeneral Boletinit*, Prishtinë, 1996.

⁴ Dr. Fehmi Pushkolli, *Arti Ushtarak i gjeneral Boletinit*, Prishtinë, 1996.

Për të arritur këtë qëllim ndihmën kolosale na e bëri vepra patriotike dhe lufta e gjithanshme dhe e përmotshme e gjeneral Isa Boletinit.⁵ Isa diti më së miri të sublimojë artin ushtarak që e kultivuan me qindra breza që nga ilirët e deri në kohën e tij.⁶ Isa me shembullin e vet u bë sinonim i trimërisë, rezistencës, qëndrimit, besës, luftës, heroizmit dhe pati të vetmin ideal çlirimin kombëtar nga zgjedha e huaj nga i cili duhet të rezultonte formimin e shtetit shqiptar- Shqipërisë. Nga trashëgimia e artit ushtarak mësoi duke u nisë nga Leka i Madh, Batoni, Skenderbeu, Mustafë Pashë Bushatliu, Ali Pashë Tepelena, Mic Sokoli, por edhe nga tradita familjare.⁷ Përvojën e fituar si trashëgimi e artit ushtarak Isa e zbatoi në mënyrë krijuese në luftërat e organizuara prej tij në kullat e kështjellat, malet e grykat, brigjet e lumenjve dhe në qytete. Gjithnjë duke u mbështetur në mundësinë që i ofronte vendi ku duhej zhvilluar luftën, numrin e forcave të armatosura dhe armet e luftës, të cilat i posedonte Ushtria Kombëtare Shqiptare kryengritëse në kohën e Isa Boletinit, por i analizonte edhe mundësitë ushtarake të armikut dhe aftësitë e komandantëve të tyre.

Isa në periudhën e parë të luftërave të tij çlirimtare 1881-1888 ishte ushtar në radhët e forcave kryengritëse shqiptare kundër pushtuesve osmanë. Në këtë kohë ai u kalit si ushtar. Aty mori përvojën ushtarake për organizimin e betejave në frontin e luftës. Përvojë e hidhur ushtarake për Isanë ishte Beteja e Slivovës, e cila u zhvillua në vendin e zgjedhur jostrategjik dhe pa planin operativ

⁵ Isa ishte Komandan i Përgjithshëm i Ushtrisë Kombëtare kryengritëse dhe u njoh si gjeneral nga shqiptarët, por edhe nga të huajt. E quajtrën "kushtimisht" gjeneral, ngase nuk kreu akademi ushtarake dhe nuk iu dhe grada nga institucionet gjegjëse shqiptare, por ai u ngrit me artin e luftës dhe artin e komandimit të Ushtrisë Shqiptare kryengritëse në gjeneral.

⁶ Dr. Fehmi Pashkollli, *Arti Ushtarak i gjeneral Boletinit*, Prishtinë, 1996, Shih pjesën: Trashëgimia e artit ushtarak, fq.11-33.

⁷ Shih Isa Boletini trashëgoi artin luftarak nga familja, aty, 33-35.

të favorshëm për korrijen e fitores përkundër heroizmit të shqiptarëve. Nëntëmbëdhjetë vjet me vonë kur ishte komandant i Ushtrisë Shqiptare kryengritëse e zgjodhi Grykën e Carralevës, e cila i mundësonte të përfitonte të mundshmën maksimale në frontin e luftës kundër ushtrisë osmane. Në këtë drejtim u dallua me mendje të mprehtë për njohje të hollë dhe aftësi krijuese në artin ushtarak.

Në betejën e Slivovës, më 22 prill 1881, në luftën kundër ushtrisë turke të prirë nga Dervish Pasha u dalluan vëllazërit Boletini Ahmeti dhe Isa. Ndërsa më 1888, Sulltani dërgoi ushtrinë turke nën komandën e Rexhep pashë Matit, i cili u vendos në Mitrovicë dhe kishte dhënë urdhër ta informonin edhe Ahmet Boletinin, të cilin e ftoi në Mitrovicë për ta arrestuar. Aty iu përgatit kurthi, por me pushkë në dorë arriti të dal në një lagje të skajshme të Mitrovicës ku u takua me Isën, i cili bashkë me 30 ushtarë i doli të vëllait në ndihmë.⁸ Në vitin 1894, në pusi të vënë në Zhazhë u vra Ahmeti në një subverzion të organizuar nga pushteti turk. Isa nga kjo kohë është në ballë të familjes Boletini dhe të aradhës së tyre.

Veprimtaria e Isa Boletinit si prijës ushtarak filloi në Mitrovicë, ku në krye të 30 vetave shpëtoi Ahmetin nga turqit dhe vazhdoi pas disa muajve në Plavë (maj 1895). Vetëm një muaj pas Plavës, Hafëz Pasha urdhëroi bimbashin e ushtrisë në Mitrovicë, Mehmet Qurdin që ta rrethojë Isën dhe kullën e tij në Boletin. Isa kishte repartin ushtarak vetëm me 25 veta. E filluan luftën te Maja e Vogël kundër 500 ushtarëve turq. Më vonë Isait i erdhën në ndihmë edhe fshatarët dhe korri fitore. U vra bimbashi me shumë oficerë dhe ushtarë turq. Shqiptarët nuk patën humbje. Për këtë arsye, një ditë më vonë, Hafëz Pasha e sulmoi Boletinin. Më parë Isa ishte larguar nga kulla, e cila u dogj nga turqit. Isa pastaj kaloi në Banjë të Drenicës, ku jetoi gati dy vjet prej nga sërish kthehet në Boletin.

Lufta Çlirimtare në Plavë dhe në Guci e prirë nga Hasan Ferri u zhvillua më 1896/97, e cila kishte për qëllim formimin e një

⁸ *Tafil Boletini, Pranë Isa Boletinit, Kujtime, I, Tetovë, 1996, 23.*

vilajeti autonom që do të përfshinte trojet etnike shqiptare. Në këtë luftë në krye të një reparti ushtarak mori pjesë edhe Isa Boletini.⁹ Isa Boletini në këto luftëra u dallua si prijës ushtarak i shqiptarëve dhe u bë kreator në artin ushtarak. Edhe më parë rreth tij tuboheshin njerëz të dijshëm dhe oficerë shqiptarë të pensionuar, por edhe aktiv. Për vendimet e Lidhjes së Prizrenit kishte mësuar edhe më parë. Por prej oficerëve u njoh me Urdhëresën (Talimat) dhe mësoi përmendsh nga neni në nen Aktin e vendimeve për organizimin e ushtrisë dhe vendosjen e saj në vendet (e duhuara).¹⁰

Isa Boletini i përmbahej mendimit të Pal Dugagjinit: liria e fjalës, ashtu edhe durimi janë rregullat e para të mbledhjeve. Vendimet e miratuara në kuvend Isa kërkonte të zbatoheshin nga të gjithë. Kjo i shtrëngonte trimat që t'i besonin fjalës dhe besës së tij. Si prijës popullor, ato i kishte si mjalti, kurse si ushtarak fjalët i kishte me kimet, por ato ishin të qarta, të prera dhe nuk i lejonte dilemat. Dyshimin në fitore e konsideronte si gjysmëhumbje. I donte dhe i çmonte trimat, por dinte të urrejë e të bëhej i pamëshirshëm ndaj të pabesit dhe tradhtarit. Para se të hynte në luftë përcaktonte taktikën dhe strategjinë ushtarake.¹¹ Kujdes të veçantë i kushtonte prijësve të reparteve ushtarke.

Më 1897 Isa rindërtoi kullën në Boletin dhe aty u vendos të jetojë. Pranë kishte një tog luftëtarësh prej 30 vetash. Më 1898 Sulltani e thirri në Stamboll Isa Boletinin dhe iu nda grada major i xhandarmërisë, me qëllim që ta përvetësonte.¹² Pas kësaj u kthye në Mitrovicë. Në janar të vitit 1899 mori pjesë në Kuvendin e Pejës, nga i cili doli Lidhja e Pejës, Besa-Besë, e cila përveç të tjerave kishte për qëllim formimin e ushtrisë së Shqipërisë. Isa Boletini më 1901 me një repart ushtarak prej 500 vetash u nis nga

⁹ Aty, 27; Si shën. 4, 37.

¹⁰ Dr. Fehmi Pushkolli, *Mbrojtja Kombëtare Shqiptare e Kosovës, 1878-1990*, Prishtinë, 1991, 72.

¹¹ *Shih Luftërat e gjeneral Isa Boletinit. Si shën. 4, 58*

¹² Dr. Tahir Abdylili, *Isa Boletini, tribun popullor i bashkëjetesës, "Kosova", nr.15, Prishtinë, 1986, 34.*

Boletini për në Jeni Pazar. Ushtrinë turke e befasoi me ndarjen e ushtrisë së vet në dy krah dhe mesi me kalorës, në të cilin ishte vetë ai, ku me sulm të befasishëm, duke kënduar të gjithë, e zuri komandantin turk pa pasur mundësi të komandonte ushtrinë për sulm. Taktika e zgjedhur i mësoi të korrë fitore.

Në gusht të vitit 1902 në Mitrovicë erdhi konsulli i Rusisë, të cilin Isa nuk e lejoi të vendosej dhe u detyrua të kthehej në Shkup. Pas kësaj sulltani e ftoi Isanë në Stamboll dhe ia dha gradën: Pashë civil,¹³ por në seancë ishte i internuar dhe aty mbeti deri 21 shkurt 1906. Brenda kësaj kohe populli i Kosovës organizoi kryengritje dhe në këtë rast Ibrahim Halit Popofci e vrau konsullin rus Shçerbinin. Pas internimit Isa kthehet në Boletin. Aty e vizitonin paria edhe populli i Kosovës, por edhe përfaqësues të shteteve të Evropës. Isa shqiptarëve u deklaronte: "Ma i mirë është Boletini se Stambolli!". Sulltani kërkoi nga Isa të ndërmjetësonte për ndërprerjen e luftës në mes të turqve dhe shqiptarëve në Pejë. Pas kësaj Isa deklaroi: "Jam i knaqun që gjeta rastin me i tregue Stambollit që jam njaj i vjetri". Më 1908 e detyroi Shemsi Pashën që të tërhiqej nga lufta kundër shqiptarëve në Drenicë. Të gjitha këto vërtetuan se Isa Boletini ishte më i vendosur për luftë çlirimtare. Dhe vetë u bind se populli e donte dhe i besonte.

Isa Boletini në vitin 1908 mori pjesë në Kuvendin e Ferizajt si Komandant i Përgjithshëm i Ushtrisë Shqiptare kryengritëse. Sipas burimeve të ndryshme numri i ushtarëve shqiptarë arrinte prej 20 deri në 100 mijë veta.¹⁴ Kjo është forca më e madhe ushtarake e Lëvizjes Kombëtare Shqiptare. Kur e informuan Sulltanin se Isa Boletini është në krye të Ushtrisë Shqiptare pranoi të kthehej Kushtetuta e vitit 1876. Pas kësaj Isa kthehet në Boletin. Djemtë ia zunë peng në Selanik, por u detyruan t'ia lëshojnë dhe u kthyen në Mitrovicë. "Dielli" shkruante: "Gjenarali ynë me sedër dhe me famë nuk është nga ata burra që tremben... Ai gjer më sot

¹³ Po aty.

¹⁴ Dr. Gjorgje Mikić, *Austro-Ugarska i Mladoturci 1908-1912*, Banjalluka 1983, 145.

na ka nxjerrë faqebardhë".¹⁵ Isa e vazhdoi punën e gjeneralit dhe Boletini u bë qendër e shqiptarëve. Në këtë kohë ushtria turke nën komandën e Xhavit Pashës erdhi ta arrestonte Isa Boletinin. Për këtë qëllim natën në mes 20 e 21 nëntorit të vitit 1908, ushtria turke e rrethoi kullën e Isa Boletinit me 4 mijë veta: këmbësorë, kalorës dhe artileri. Isa e filloi luftën me 200 ushtarë dhe pastaj i erdhën në ndihmë edhe të tjerë. Në këtë rast në luftë u plagos edhe Isa Boletini. Shqiptarët patën të vrarë disa veta, në mesin e të cilëve edhe disa anëtarë të familjes së Isa Boletinin. Ushtria turke pati 300 të vrarë dhe disa dhjeta të plagosur. Xhavit Pasha e dogji Boletinin dhe e plaçkiti tërë pasurinë e gjeneral Isa Boletinit. Nga Shala Isa kaloi në Kutllorë, Tërstenë, Drenicë e prej atje në Isniq. Xhavit Pasha e vazhdoi ndjekjen e Isa Boletinit dhe ia dogji kullën në Banjë të Drenicës. Nga Isniqi e Bellaja Isa kaloi në Malësi, ku qëndroi në mars të vitit 1909. Pas kësaj vendosi të kthehej në Kosovë dhe i filloi përgatitjet për luftë në Drenicë dhe në Mitrovicë. Qeveria turke vërejti se i kanoset rreziku i një kryengritje të përgjithshme dhe u munduan ta përvetësojnë Isën dhe ta largojnë nga Kosova.

Isa Boletini gjatë vitit 1909 kreu detyra të rëndësishme strategjike dhe ushtarake për kryengritjen e përgjithshme të vitit 1910. Ndër më të rëndësishmet ishin formimi i Ushtrisë Kombëtare Shqiptare për kryengritjen e përgjithshme. Njëherit kjo krijoi lidhje me Patër Engjëllin e Gjakovës, i cili kishte formuar një batalion për luftë kundër Turqisë prej 400 luftëtarësh. Me këtë u krijua mundësia që Isa Boletini të lidhej për luftë të përbashkët me Mirditën, Malësinë e Mbishkodrës dhe Komitetin "Kombi" të Bukureshtit. Isa Boletini krijoi lidhje edhe me Sylejman Batushën dhe Xhavit Pasha organizoi vrasjen e tyre. Për këtë ishin të interesuar edhe Serbia e Mali i Zi, ngase Isa llogaritej njeri i Austro-Hungarisë.

Në verën e vitit 1909, në Ferizaj ishte mbajtur Kuvendi ku ishte formuar Komiteti Shqiptar, i cili kishte për detyrë përgatitjen e kryengritjes, e cila në momentin e caktuar do të fillojë në të

¹⁵ "Dielli", Boston, 5 tetor 1908/

gjitha vendet. Për këtë qëllim në mars të vitit 1910, mbajtën Kuvendin të Verrat e Llukës ku u lidh Besa e Dheut. Aty praktikisht Isa mori besimin e komandantit të ushtrisë kryengritëse shqiptare. Plani i kryengritjes ishte hartuar nga Isa Boletini. Idriz Seferi u caktua për luftë të Gryka e Kaçanikut me 2-3 mijë ushtarë këmbësorë dhe kalorës. Ushtria shqiptare e rrethinës së Pejës duhej sulmuar Pejën. Kur këtyre iu ngushtua gjendja e filluan luftën e përgjakshme Llapi, Gallapi dhe Shala në rrethinë të Prishtinës. Vala kryengritëse përfshiu edhe viset tjera. Ushtria turke arriti të depërtojë në Grykë të Kaçanikut dhe vazhdoi në Ferizaj. Forcat kryesore të Ushtrisë Kombëtare kryengritëse, nën komandën e përgjithshme të gjeneral Isa Boletinit, kishte zënë pozita në Grykë të Carralevës. Pararoja e ushtrisë ishte vendosur në fshatrat në perëndim të Ferizajt në 3 rathë të përqendruar në formë pyke dhe e mbështeste pyka - pykën. Nga ana e djathtë e rrugës Shtime - Ferizaj ishin vendosur kalorës, të cilët sulmonin në befasi, krijonin kurtha dhe mund të tërhiqeshin shpejt. Ushtria turke në Ferizaj numëronte 40 mijë ushtarë (këmbësorë, kalorës, artileri). Lufta filloi më 22 e 23 prill 1910 në drejtimin Shtime - Gryka e Carralevës. U thyen disa herë, por më në fund kaluan në Grykën tjetër dhe dolën në Qafë të Dulës prapa ushtrisë shqiptare. Isa Boletini me rreth 5 mijë ushtarë në pozita dhe 3 mijë rezervë luftonte kundër turqve. Çdo ushtar shqiptar duhej të luftonte kundër 5 ushtarëve turq. Isa Boletini dha urdhër të lejohej depërtimi i ushtrisë turke deri te burimi në Grykë. Atëherë i sulmoi dhe turqit patën shumë të vranë. Edhe Ushtria Shqiptare nën komandën e Hasan Hysen Budakovës luftoi me vendosmëri kundër turqve. Ushtria Shqiptare u detyrua të tërhiqej dhe pati 500 të vranë, por edhe shumë të plagosur ndër ta edhe gjeneral Isa Boletini. Në vlugun e betejës së Carralevës, Isa Boletini dërgoi njerëzit e tij që të hetonte pse nuk vjen ushtria e Sylejman Batushës dhe Shaban Binakut me rreth 6 mijë veta. Mori lajmin se nuk dëshirojnë të vijnë! Isa deklaroi: "Ani, e zëmë se s'ka marrë pjesë në besëlidhjen tonë". E priti më kot edhe Rustem Kabashin me 8 mijë lumjanë, por nuk erdhi. Nga kjo rezulton se 14 mijë ushtarë shqiptarë praktikisht dolën nga Besëlidhja e Verrave të Llukës.

Kështu, prapa shpinës së gjeneral Isa Boletinit u luajt loja e humbjes kombëtare. Ushtria e Isa Boletinit u tërhoq për në Drenicë e pastaj vazhduan për Dukagjin dhe Mal të Zi. Në Carralevë, gjeneral Isa Boletini e humbi betejën, por nuk e humbi luftën. Edhe Mahmut Shefqet Pasha nuk mundi të krenohet se e mundi ushtrinë e Isa Boletinit dhe as që arriti ta detyrojë të përulëj para tij. Nga kjo kohë në kolonitë shqiptare Isa Boletini u quajt kryekapedan i Ushtrisë Kombëtare dhe u kërkua që ai të jetë guvernator i Shqipërisë. Isa Boletini me disa prijës të kryengritjes dhe me rreth 250 luftëtarë kaloi në Mal të Zi, por disa çeta e vazhduan luftën kundër Turqisë. Kral Nikolla u mundua ta përvetësonte Isa Boletinin për interesat e veta, por ai iu përgjegj: "Tu ngat jeta or zotni, na nuk luftojmë kundër një mbreti e me na ardhë tjetri, por luftojmë për Shqypni të pamvarun". Nga Cetina u nis për Podgoricë dhe Guci bashkë me Zeqir Halitin dhe Sylejman Batushën. Prej andej erdhi në Rrafsh të Dugagjinit.¹⁶ Qeveria turke me qëllim që të pengonte kryengritjen, shpalli amnestinë e përgjithshme të shqiptarëve dhe organizoi ardhjen e Sulltan Mehmet Reshitit V në Kosovë si kalif e jo si sundues. Vizita u bë me 15 qershor 1911, por u tregua si vizitë e dështuar dhe Isa Boletini nuk erdhi në Gazimestan dhe Prishtinë të takohej me Sulltanin.

Gjeneral Isa Boletini në vitin 1911 në Kosovë vepronte me 7 çeta ushtarake shqiptare me mbi 500 luftëtarë dhe aksionet e tyre përcaktoheshin nga kryekomandanti gjeneral Isa Boletini. Isa me çetat e tij operonte në territorin e Prishtinës me mbapashpinë të siguruar nga Llapi, Lipjani si dhe me mbapashpinë të siguruar nga Drenica dhe Kaçaniku, që e siguronin Ferizajin dhe fshatrat rreth Kaçanikut e Vitisë.

Komiteti Qendror në krye me Hasan Prishtinën kishte ardhur në Kosovë, e cila duhet të ishte qendër e kryengritjes së përgjithshme shqiptare. Isa Boletini ishte prijës ushtarak i pakontestueshëm në Shalë, Llap, Gallup, Jeni-Pazar, Podgur, Drenicë, Mitrovicë, Vushtrri, Artakoll, Prishtinë, Ferizaj, Kaçanik,

¹⁶ *Si shën. 4, 64-65.*

por edhe në viset e Rrafshit të Dukagjinit kishte ndikim të madh. Për këtë arsye, Hasan Prishtina në emër të Komitetit Qendror e ftoi Isën të bisedojnë për përgatitjen e kryengritjes së përgjithshme. Takimi u bë në Gojbulë, ku mori pjesë edhe Zejnullah Begu, kushëri i Hasanit. Nga kjo doli mbajtja e Kuvendit të Junikut, i cili filloi më 21-25 maj 1912, ku morën pjesë 250 veta, në mesin e të cilëve edhe Isa Boletini. Në Junik Isa shkoi me 300 kalorës të armatosur mirë. Aty Isa Boletini dhe Bajram Curri hartuan planin ushtarak për fillimin e kryengritjes. Për nevoja strategjike formuan tri zona ushtarake dhe caktuan komandën e tyre: 1. Për zonën e Rrafshit të Dukagjinit dhe Malësisë së Gjakovës, Bajram Curri e Hasan Prishtina; 2. Për zonën e Kosovës dhe Jeni-Pazarit, Isa Boletini dhe Xhemal agë Berisha, dhe 3. Për zonën e Gjilanit, Idriz Seferi dhe Hasan Hyseni. Kështu u formua Shtabi i Përgjithshëm i Ushtrisë Shqiptare në kryengritjen e vitit 1912 në Vilajetin e Kosovës. Një ndarje e tillë u tregua e suksesshme: për mobilizimin ushtarak, për artin e luftës, për pushtimin e hapësirës nëpër fshatra, për luftën në qytete, për artin e komandimit dhe për furnizimin e ushtrisë me ushqim dhe me mjete të tjera të nevojshme. Në anën tjetër, armikut nuk i krijonte mundësi që të luftonte në një vend dhe me përparësinë ushtarake të korrtë fitore.

Nga Juniku Isa u kthye në Shalë. Rrugës lidhi besë me përfaqësuesit e Plavës dhe Gucisë, që i dhanë besën se do të luftojnë nën komandën e tij. Pas kësaj shkoi në Shalë, Llap, Përmalinë të Vushtrisë, Artakoll dhe në Drenicë, ku mori fjalën e besës për luftë kundër turkut. Brenda një kohe të shkurtër në zonën e tij kishte tubuar 4 regjimente ushtarake. Kur Hasan Prishtina e filloi luftën për çlirimin e Pejës, por u detyrua të tërhiqej në Plavë, Isa Boletini i doli në ndihmë dhe arriti që nëpër qafën e maleve në Rugovë ta e detyrojë ushtrinë turke të kthehej në Pejë. Isa u kthye në Shalë dhe i forcoi qendrat e veta në Boletin dhe Vesekofc. Ushtria turke e sulmoi Boletin dhe e rrënoi kullën e Isa Boletinit me topa. Turqit patën 100 të vrarë dhe shumë të plagosur.¹⁷ Kjo ishte edhe hakmarrje e Nazim Pashës që e detyroi të kthehej me

¹⁷ Fatmira Musaj, *Isa Boletini (1864-1916)*, Tiranë 1987, 140.

ushtri nga Rugova në Pejë. Pas kësaj Isa Boletini përgatiti një batalion ushtarësh të përbërë prej 5 çetash. Mirëpo gjendja e luftës u përshpejtua, pasi Fadil Pasha me 8 batalione u nis për Podujevë ku ushtria turke ishte e rrethuar në Merçez. Kështu erdhi te beteja në Grykë të Kulinës më 12 korrik të vitit 1912 ku ushtria turke u detyrua të tërhiqej. Turqit patën 56 të vrarë dhe 60 të plagosur, kurse shqiptarët vetëm disa veta. Forcat kryengritëse nën komandën e Isa Boletinit më 19 korrik 1912 në fshatin Brabanik zhvilluan një luftë të ashpër kundër turqve dhe ushtria turke u detyrua të kthehej në Mitrovicë. Isa Boletini më 20 korrik 1912 u nis për Jeni-Pazar dhe e çliruan qytetin. Gjeneral Boletini iu bashkuan edhe Senica, Novi Varoshi, Akova, Plevla, Berani dhe Tërgovishta. Në këto vise u vendos pushteti shqiptar. Aty u formuan edhe 6 regjimente me 6 mijë ushtarë dhe prej aty u nisën për Mitrovicë, të cilën pa luftë e çliruan më 27 korrik 1912. Numri i ushtrisë kryengritëse u shtua në 10 mijë veta. Rrugës për në Prishtinë e çliruan Vushtrrinë. Në këtë kohë ushtria shqiptare kishte formuar 3 gjini ushtarake: këmbësoria (4 regjimente), kalorësia (1 regjiment) dhe artileria (1 regjiment). Në Mitrovicë formoi edhe 4 regjimente dhe në Vushtri 2 regjimente. Llapi kishte 2 regjimente, Artakolli 1 regjiment, Drenica 2 regjimente dhe Gallapi 1 regjiment. Prishtinën e mësyu me 18 regjimente me rreth 15 mijë ushtarë.

Ismajl Fadil Pasha, komandant i ushtrisë turke në Prishtinë, kishte bërë përgatitjet për mbrojtjen e qytetit. Ushtria turke ishte pozicionuar: në relacionin Tyrbja e Bajraktarit - Bërnice - Besi - Kodra e Siçevës - Bunari i Thatë - Gërmi. Kur erdhi gjeneral Boletini në Barilevë bëri planin e sulmit. Sulmi bëhej në tri drejtime dhe u tregua i suksesshëm. Depërtimi ishte paraparë në trajtë pyke. Brenda në qytet ishte bërë propagandë e madhe dhe kishte vepruar edhe Kolona e Pestë, e cila e detyroi pashën të urdhërojë tërheqjen e ushtrisë dhe mbylljen e saj në kazerma. Kështu u çlirua Prishtina dhe hyrjen në qytet të gjeneral Isa Boletinit e pritën si triumfues. Te Xhamia e Madhe triumfalisht u takuan luftëtarët e Xhemail agë Prishtinës dhe gjeneral Isa Boletinit. Ushtria e çliroi qytetin me rregull dhe disiplinë shumë të

madhe. Pas kësaj e ftuan Bajram Currin që nga fshati Halilaq të vinte në Prishtinë e çliuar. E thirrën edhe Idriz Seferin dhe Hasan Hysenin, komandantët e Zonës së Gjilanit. Kështu, në fund të korrikut u gjendën bashkë në Prishtinë e çliuar Shtabi i Përgjithshëm i Ushtrisë Shqiptare, i caktuar në Kuvendin e Junikut. Ushtria Shqiptare numëronte 30 mijë ushtarë, ndërsa ajo turke rreth 60 mijë. Qytetarët e Prishtinës me nderime e pritën gjeneral Isa Boletinin. Qeveria turke nuk i miratoi kërkesat politike të shqiptarëve dhe pas kësaj Shtabi i Përgjithshëm i Ushtrisë Shqiptare kryengritëse marshoi drejt Shkupit, në qendrën e Vilajetit të Kosovës që ishte edhe vendim i Kuvendit të Junikut. Gjeneral Isa Boletini dhe Idriz Seferi hartuan planin për çlirimin e Shkupit me të cilin u pajtua edhe Bajram Curri.¹⁸ Ushtria kryengritëse depërtoi në Shkup nga veriu nëpër Grykën e Kaçanikut dhe nga Mali i Zi i Shkupit. Në këtë kohë u çliuan edhe Tetova, Presheva dhe Kumanova. Pas nënshkrimit të marrëveshjes së Hasan Prishtinës me qeverinë turke, Shtabi i Përgjithshëm i Ushtrisë Shqiptare vendosi të kthehej në viset prej nga kishte ardhur. Isa Boletini më 26 gusht u nis nga Shkupi për në Mitrovicë dhe u vendos në Boletin. Në Boletin qëndroi deri më 30 tetor 1912. Brenda kësaj kohe organizoi ushtrinë për mbrojtjen e kufirit nga ushtria serbe dhe malazeze. Lufta ishte e përgjakshme sidomos në Merdar, Llukovë, Kopaonik, por edhe në Llapashticë, Kulinë e deri në Prishtinë. Mirëpo, ushtria serbe arriti të hynte në Kosovë dhe gjeneral Isa Boletini me 500 ushtarë të zgjedhur u largua nga Kosova për në Lumë, Dibër, Elbasan, Lushnje, Fier dhe arriti në Vlorë. Aty, gjeneral Isa Boletinin populli i Vlorës bashkë me Ismail Qemalin e pritën me nderime.¹⁹ Ismail Qemali deklaroi: "Isai më dha krahun dhe fuqinë".

Kryetari i Qeverisë kërkoi nga gjenerali që me ushtrinë e vet të mbante rregullin në Vlorë. Nga deti dhe toka Vlorën e kishin rrethuar ushtritë armike: greke, turke dhe serbe. Ushtria turke e

¹⁸ Si shën. 4, 75.

¹⁹ Shih: *Kujtimet e Ismail Qemalit në librin e Skender Luarasit, Ismail Qemali, Prishtinë, 1971, 84.*

Xhavit Pashës kishte mësyre portin e Vlorës. Isa Boletini dërgoi luftëtarët në bregun jugor të Vlorës dhe e ndalën ushtrinë turke. Kështu, për herë të dytë u mund Xhavit Pasha nga gjeneral Boletini. Sulmuan edhe grekët, por gjeneral Boletini me ushtri arriti t'i ndalë te Guri i Ylynecit. Kjo ishte fitore e lavdishme e gjeneral Isa Boletinit mbi ushtrinë greke.

Gjeneral Isa Boletini në vitin 1913 e gjejmë në Malësi bashkë me Bajram Currin, në luftë kundër ushtrisë serbe dhe malazeze në Qafë të Morinës. Në këtë kohë Ismail Qemali kërkon që Isa Boletini dhe Bajram Curri të shkojnë në Durrës dhe të mbrojnë qytetin nga rebelët e Esat pashë Toptanit, të cilët detyrën e kryen me sukses. Në këtë kohë Austro-Hungaria e ftoi Isa Boletinin në Kotorr që ta përvetësonin për luftë kundër Serbisë në Kosovë, por Isa nuk pranoi. Kur Princi Vidi deshi të largohej nga Shqipëria në Durrës e ftoi edhe gjeneral Isa Boletinin, i cili u deklarua: "Mbreti të dalë në mal bashkë me na... Ashtu si ka qendrua Skenderbegu, të qëndrojmë edhe na, në male me bukë misrit e çka të ketë...". Princi u largua nga vendi, ndërsa Isa me ushtrinë e vet sërish kthehet në Malësi, ku zhvilloi luftëra të shumta, por më në fund u detyrua të kthehet në Shkodër. Malazezët e pushtuan Shkodrën më 27 qershor 1915. Disa ditë më vonë, me ndihmën e konsullit të Francës në Shkodër e mori gjenerali Veshoviq dhe e internoi në Cetinë, prej nga u kthye në Podgoricë dhe aty qeveria e Malit të Zi, në marrëveshje me Kral Nikollën, përgatitën komplotin për vrasjen e gjeneral Isa Boletinit. Gjeneral Isa Boletini u vra më 23 janar 1916, bashkë me 7 bashkëluftëtarë të tij. Më 25 janar 1916 u varros gjeneral Isa Boletini, i mbështjellë me flamur, që ia dhuroi Ismail Qemali në Vlorë. Kështu e përfundoi jetën gjeneral Isa Boletini.

Gjeneral Isa Boletini u ngrit në ballë të luftës. Formimit të Ushtrisë Kombëtare Shqiptare i kushtoi rëndësi parësore. Ushtrinë e tij kurrë nuk e futi në luftë pa hartuar më parë planin e luftës. Në këtë plan, përcaktimi i parë ishte zgjedhja e vendit, përveç në rastet kur nuk e pati atë mundësi. Ushtrinë Kombëtare Shqiptare e organizoi sipas rregullave ushtarake. Celula e ushtrisë së organizuar nga Isa ishte kompama dhe e pasonin çeta, batalioni dhe

regjimenti. Rreshtimi i ushtrisë bëhej për 3 veta. Formoi gjinitë ushtarake: këmbësorinë, kalorësinë, por edhe artilerinë. Edhe pse kjo e fundit ishte e vogël, efekti i saj në aspektin psikologjik ishte i madh. Në aspektin strategjik, përveç vendit e preferonte sulmin e befasishëm. Në aspektin taktik përdori formën e sulmit në trajtë pyke në tri pyka, duke përforcuar pyka - pykën, siç ishte rasti në luftën e Carralevës më 1910 dhe te Guri i Ylynecit. Kjo i krijonte mundësi që, në rast të tërheqjes, ajo të bëhej me humbje minimale. Për çlirimin e qyteteve e përdori rrethin, si ishte rasti me Prishtinën, Jeni-Pazarin e ndonjë rast tjetër, por edhe vijën rrethore prej 300 shkallësh. Kur ishte i rrethuar e shpërthente rrethimin atje ku nuk pritej. E përdori lëvizjen e shpejtë, marshimet e natës, siç ishte rasti nga Mitrovica për në Rugovë - qafës së maleve ose luginës së Ibrit - 2 herë Mitrovicë-Jeni-Pazar. Në mbrojtjen e Durrësit e përdori kuadratin dhe korri fitore. Për befasinë e ushtrisë turke e përdori edhe këngën. Në ushtri e futi edhe këngën e marshimit dhe muzikën e preferuar nga Bajram Curri. Ishte mjeshtër i madh i vënies së kurthave.

Ushtria e gjeneral Boletinit e përdori edhe propagandën si në frontet e luftës, ashtu edhe në prapavijë të armikut. Kjo e detyroi Ismail Fadil Pashën të pyesë: Sa Isa Boletina janë?! Kurse për prapavijë po e përmendi rastin e Prishtinës, ku u përhap lajmi se Isa kishte hyrë brenda në qytet dhe natën do t'i sulmojë sarajet me 500 luftëtarë.

Isa i kushtoi rëndësi të veçantë kuadrati komandues të cilët i caktonte me kujdes, duke u mbështetur në urtinë dhe trimërinë e tyre dhe kurrë nuk u mashtroa. Ai vlerësonte shumë me rëndësi pararojën e ushtrisë së tij në frontet e luftës. Organizoi me mjeshtri të rrallë njerëzit e vet të hetojnë planet e ushtrisë armike dhe ata informatorë i ruante si sekretin më të madh. Elementet disfatiste i largonte nga radhët e ushtrisë me qëllim që të ruante moralin ushtarak dhe virtytin e trimërisë dhe të burrërisë.

Intendanturës i kushtonte kujdes të merituar. Udhëzimet për këtë gjini ishin të veçanta. Ata kujdeseshin për sigurimin e ushqimit dhe bartjen e tij. Ushqimi sigurohej në dy mënyra: falas, që e dhuronin kryesisht fshatarët dhe me blerje. Për rezervat e

ushqimit u kujdes që ato të bëhen një vit para kryengritjeve. Në këtë aspekt nuk e lejonte dhunën dhe plaçkitjen e popullsisë.

Disiplina dhe rregulli ishin virtyte të larta ushtarake dhe morale të Ushtrisë Kombëtare Shqiptare kryengritëse të komanduar nga gjeneral Isa Boletini dhe kjo u vërtetua në Jeni-Pazar, Mitrovicë, Prishtinë, Shkup, Vlorë, Malësi, Shkodër dhe Durrës.

Të burgosurit i lironte nga burgu dhe kërkonte prej tyre sipas dëshirës të futeshin në ushtri ose të ktheheshin nëpër shtëpitë e tyre.

Me të zënit robër nga ushtria armike sillej në mënyrë njerëzore. Armët ua mirrte. Ata që ishin shqiptarë futeshin në radhët e ushtrisë, kurse të tjerët i lironte, si ushtarët ashtu edhe oficerët.

Në bazë të vendimit të Kuvendit të Junikut ushtria e tij e bartte flamurin kombëtar shqiptar dhe nuk është shënuar ndonjë rast që të binte në duar të armikut. Për pjesëmarrje në ushtri lidhej besa dhe bëhej betimi. Trimin e lavdëronte, kurse tradhtarin e dënonte, por sipas shkallës së fajit. Ushtarët i nderonte, prandaj edhe u nderua prej tyre.

Me planin e luftës në Carralevë ishte përcaktuar pozita strategjike. Ushtria ishte ndarë në pararojë në tri vija me nga 300 ushtarë dhe 100 kalorës në krahun e majtë. Në vijën frontale ishin caktuar 4000 ushtarë dhe 3000 të tjerë i kishte lënë rezervë të dërgohen sipas nevojës së frontit dhe nëse zgjat lufta të bëhej ndërrimi i ushtarëve, por edhe të plotësoheshin vendet e të vrarëve dhe të plagosurve.

Për vitin 1912 në Junik u hartua plani operativ i luftës dhe Vilajeti i Kosovës u nda në tri zona operative, u caktuan komandantët e zonave që në esencë perbënin Shtabin e Ushtrisë Kombëtare Shqiptare kryengritëse. Njëherit u caktuan edhe planet operative sipas zonave ushtarake dhe fillimi i luftës duhet të ishte sulmi në qytetin e Pejës dhe çlirimin e tij. Kjo ishte me përparësi strategjike dhe taktike, ngase ushtrisë turke nuk i krijohej mundësia që fati i luftës të zgjidhej me një betejë. Rezervë e kësaj ushtrie ishte ajo që do të përgatitej në zonat ndihmëse që ishin Preshevë-Kumanovë dhe Tetovë-Gostivar, të cilat do të ndihmonin me

rastin e çlirimit të Shkupit si kryeqytet i Vilajetit të Kosovës.²⁰ Ky plan operativ i Ushtrisë Kombëtare Shqiptare u tregua i suksesshëm në frontin e luftës dhe u zbatua me përpikëri nga komandantët e Ushtrisë Kombëtare.

Gjeneral Isa Boletini kur arriti në Vlorë hartoi planin e luftës për mbrojtjen e qytetit dhe rrethinës së tij. Këtë detyrë e kreu me sukses. Bashkë me Bajram Currin hartuan planet e luftës në Malësi, Shkodër dhe Durrës. Armiku nuk arriti ta mund Isën, por sëmundja e detyroi gjeneralin të shtrihej në shtrat. Dhe francezët në pabesi ua dorëzuan malazezëve, të cilët e internuan dhe më në fund e organizuan vrasjen e tij. Ky krim është vrasje e historisë.

Gjeneral Isa Boletini, në frontin e luftës arriti të asgjësojë doktrina ushtarake të shkollave të ndryshme të Evropës, duke korrur fitore mbi to. Kjo ishte edhe fitore e artit ushtarak shqiptar mbi ushtritë armike. Dhe populli me të drejtë e quajti: Isa Beu, Isa Kapidani, por edhe gjenerali Isa Boletini, i cili ushtrisë shqiptare ia la lavdinë, Shqipërinë, por edhe aspiratën për bashkim kombëtar të trojeve etnike, që ende janë të okupuara nga Serbia, Greqia, Maqedonia dhe Mali i Zi.

Dr Fehmi PUSHKOLLI

MILITARY ART OF ISA BOLETINI

SUMMARY

The Albanian world gave famous personalities and one of them is General Isa Boletini. He was born at Boletin in 1864 and was killed in 1916 by the Government of Montenegro at the Ribnica Bridge in Podgorica. He was born in a patriotic family that became famous with Isa to international proportions. Isa Boletini fought against Turkey, Serbia, Montenegro, Greece and Russia. Italy, Austria-Hungary, England and France made their efforts to attract him to fight for their interests. He fought only for the interests of the Albanian people, to free Albanians' land and form an Albanian state - Albania.

²⁰ Si shën. 4, 70-81.

Isa Boletini adopted the tradition of military art from the past of the Albanian population. At the war against the Ottomans he managed to organise the people and establish an Albanian military, which under his command grew to hundred thousand soldiers and officers. By this he became the general commander of Albanian military and was rightly called general by both the people and governments of Europe, even though he never attended or completed a military academy.

General Boletini with his military fought against the Ottoman Empire and at all wars, such as at Boletin, Kulina, Carraleva, Dukagjin, Gucia, Malësia (Highland), Jenipazar, Mitrovica, Vushtria, Kaçanik and Shkup (Skopje) he was victorious. Then he fought against Serbia and at the war against Greece he won defending so Vlora and Albania as soon as it was proclaimed an independent state, on 28 November, 1912. Isa Boletini was a warrior together with Ismail Qemali, with whom he travelled to Europe to protect the independence and territorial integrity of Albania.

The Government of Montenegro took him at the consulate of France in Shkodra and deported him to Cetina. The day when Austria-Hungary occupied Montenegro, the government of the latter organised the killing of general Boletini. The heroic war of Isa Boletini has remained an inspiration to the Albanian people how one should fight for one's homeland, for Albania.